

Dilbar TANGIROVA,
JDPU katta o'qituvchisi
Email: D.Kulboyeva1984@gmail.ru

JDPU professori, f.f.d G.Jumanazarova taqrizi asosida

TO THE EMERGENCE OF THE METHOD OF MODERNISM AFFECTED STREAMS

Annotation

Fiction appeared in world literature, and its representatives always relied on some method and created works based on this basis. One such method is the method of modernism. Of course, the method of modernism did not appear by itself. It also functioned as a series of currents until it was formed as a method. These are: avant-garde and its branches Dadaism, surrealism, naturalism, futurism, cubism, existentialism, etc.

Key words: Modernism, Avant-garde, Dadaism, Surrealism, Naturalism, Futurism, Cubism, Existentialism, Socialist system, "Stream of consciousness".

К ВОЗНИКНОВЕНИЮ МЕТОДА МОДЕРНИЗМА АТРОНУТЫЕ ПОТОКИ.

Аннотация

В мировой литературе появилась художественная литература, ее представители всегда опирались на какой-то метод и создавали на этой основе произведения. Одним из таких методов является метод модернизма. Конечно, метод модернизма появился не сам по себе.

Он также функционировал как серия течений, пока не сформировался как метод. Это: авангард и его ответвления дадаизм, сюрреализм, натурализм, футуризм, кубизм, экзистенциализм и др.

Ключевые слова: Модернизм, Авангард, Дадаизм, Сюрреализм, Натурализм, Футуризм, Кубизм, Экзистенциализм, Социалистическая система, «Поток сознания».

MODERNIZM METODINING PAYDO BO'LISHIGA TA'SIR KO'RSATGAN OQIMLAR

Annotatsiya

Jahon adabiyotida badiiy adabiyot paydo bo'libdi hamki, uning vakillari doimo qaysidir metodga suyanib kelganlar va shu asosda ijokorlar ijod qilishgan. Ana shunday metodlardan biri modernizm metodidir. Albatta modernizm metodi ham o'z-o'zidan paydo bo'lgani yo'q. U ham metod sifatida shakllangunga qadar qator oqimlar sifatida faoliyat yuritib keldi. Bular: avangardizm va uning tarmoqlari dadaizm, syurrealizm, naturalizm, futurizm, kubizm, ekzistensializm va boshqalar.

Kalit so'zlar: Modernizm, Avangardizm, Dadadizm, Syurrealizm, Naturalizm, Futurizm, Kubizm, Ekzistensializm, Sotsialistik tuzum, "Ong oqimi".

Kirish. Insoniyat dunyo paydo bo'libdiki, turli tuman davrlar hamda hodisalarni o'z boshidan kechirdi. Ana shular orasida XX asr eng sertashvishli hamda alg'ov dalg'ovlarga boy bo'lgan davr ekanligi bilan ajralib turadi. Bu esa o'z-o'zidan barcha xalqlarning o'zaro yaqinlashuviga, ya'ni globalashuviga olib keldi.

Globallashuv har jabhada bo'lgani kabi ongli tafakkurining mahsuli bo'lmish adabiyot hamda san'atga ham ko'chdi. Globallashuv jarayonida yuzaga kelgan qator o'zgarishlar adabiyot va san'atga ham o'z ta'siri ko'rsatmay qolmadi. Sotsialistik tuzum tarafdorlari asosan sotsialistik tuzum g'oyalarini ifodalovchi, utopiyaga asoslangan kommunistik qarashlarga asoslangan sotsialistik realizm metodiga, kapitalistik jamiyat vakillari esa tamomila erkinlik tarafdori bo'lgan modernizm metodida ijod qildilar. Modern metodi vakillarining har jihatdan erkinlik tarafdorlari bu borada ham o'ziga xos ichki yo'nalishlarni, ya'ni oqimlarni vujudga keltirdilar. Bular: avangardizm va uning tarmoqlari dadaizm, syurrealizm, naturalizm, futurizm, kubizm, ekzistensializm va boshqalar. Quyida ana shu oqimlarning ba'zilar bilan tanishib o'tamiz.

Avangardizm oqimi. Bu oqim fransuzcha avangardiste so'zidan olingan bo'lib, u XX asrning birinchi yarimidanoq adabiyot va san'atga kirib kelgan oqim hisoblanadi. Uning namoyondalari adabiyot va san'atni tubdan yangilashni, uning shakli va ifodaviy imkoniyatlarini kengaytirishni o'z oldiga maqsad qilib qo'ygan. Avangardizm modernizm oqimlari orasida o'ta radikal ko'rinishdagi oqimi bo'lib, u o'z navbatida dadaizm, fomizm, kubizm, syurrealizm, "ong oqimi", futurizm kabi turli yo'shlanishdagi oqimlarni birlashtirgan oqim hisoblanadi. O'zining keng qamrovligi bois ba'zan avangardizm oqimini to'g'ridan to'g'ri modernizm ma'nosida ham ishlatish odat tusiga kirgan.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Avangardizm oqimi o'zining qarashlari bilan romantizm, realizm, ayniqsa sotsialistik realizm kabi oqimlarga g'oyaviy zid oqim bo'lib, ularni o'z o'rinda isloh qilishning tarafdori bo'lganlar. Avangardizm oqimi hamisha davrning o'tkir muammolarini aks ettirib, o'z asarlari bilan jahon adabiyotining yirik vakillariga aylandilar. Bular irlandiyalik Jous, fransiyalik M.Puri, golland Mondrian, ispan S.Dali va Pikasso, shveysariyalik P Klee hamda rus ijodkorlaridan V.Kandinskiy, M.Melevich, S.Prokofev kabilardir.

Syurrealizm oqimi. Syurrealizm fransuz tilidan olingan bo'lib, "realizmdan yuqori"- degan ma'noni bildiradi. U XX asrning birinchi yarimida Fransiya paydo bo'lgan oqim hisoblanadi. Syurrealizm Fransiya, Ispaniya hamda Amerikada paydo bo'lgan bo'lib, u badiiy adabiyotdan tashqari rassomchilik hamda kinomatografiya san'atini ham qamrab olgan oqim hisoblanadi. Syuralistlarning fikricha, ijod aqlan boshqarilmasligi kerak, u avtomatik ravishda inson xayoliga kelgan hodisani ifodasiga aylanmog'i lozim, deb hisoblaydilar. Ularning qarashlarida muallif va kitobxon dialektik aloqasi birinchi o'rinda turadi. Muallif va kitobxonning o'zaro aqliy hamda emotsional tayyorgarligi san'at asarini shu jumladan, badiiy asarni ham qabul qilinishini ta'minlaydi. To'g'ri muallif va kitobxonning o'zaro dielektik aloqasi, ya'ni muallif pozitsiyasining kitobxon tomonidan qabul qilinishi realist tadqiqotchilar orasida ham ko'p bor e'tirof etilgan. Jumladan, ozarboyjonlik adabiyotshunos olimi Gulrux Alibekova o'zining "Grani xudojestvennosti" nomli monografiyasida badiiy asarning badiiyligini uch asosning o'zaro dialektik birligida ko'radi[1].

Bular: asar, muallif hamda kitobxon. Lekin uning ushbu dialektik aloqasida syurrealistik oqim vakillari aytganidek, avtomotik ravishdagi uyg'unlashish jarayoni emas, balki oldindan

rejalashtirilgan, ushbu aloqaning ma'lum vaqt oralig'ida yuzaga kelishini ta'minlaydigan jarayon etakchilik qiladi. Bu esa holatga realistik nuqtai nazardan yondoshish hisoblanadi.

Surrealizm asoschisi fransuz shoir va yozuvchisi Andre Breton bo'lib, u 1924 yilda surrealistlar manifestini yozgan. Manifestda surrealizm oqimining asosiy g'oyalarini sanab o'tishdan tashqari, uning o'zidan oldin ijod qilgan oqim vakillarini ham sanab o'tgan. Bular: Svift, markiza de Sada, Shatobrina, Gyugo, Po, Bodler kabi o'zidan oldin ijod qilgan adiblarni ham surrealizm oqimiga yaqin ekanligi isbotlab bergan. Surrealizm terminini ilk bor Giyoma Apollinera 1918 yilda o'zining "Shoir va zamon nafasi" maqolasi orqali iste'molga kiritgan. Mazkur oqim qarashlari asosida ilk bor Anre Bretonning "Magnit yo'li" asari yuzaga kelgan. Bu oqimning yirik vakillari Pol Elyuar, Lui Aragon kabilardir.

Rus adabiyotiga surrealizm oqimi ta'siri ancha kechroq, ya'ni 1980-1990 yillardan sezila boshladi. I.Borodskiy, G.Sipgira, G.Aygi kabi ijodkorlar hamda Lev Kropivniskiy kabi rassomlar asarlarida surrealizm oqimining elementlarini uchratish mumkin.

Bundan tashqari surrealizm oqimi nafaqat badiiy adabiyotda, xususan, san'atning boshqa turlarida ham keng qo'llanilib kelingan. Bular rassomlar, fotograflar, kinomatografiya san'ati kabilardir.

XX asrning 1920-1960 yillar oralig'ida surrealizm g'oyalari butun Yevropa, Afrika, Osiyo mamlakatlariga, 1980 yillarda esa Avstraliya qit'asiga tarqaldi.

Tadqiqot metodologiyasi. Dadaizm oqimi modern adabiyoti hamda san'atining yana bir oqimi bo'lib, uning nomi fransuz tilidan olingan bo'lib, "yog'ochdan ishlangan o'yinchoq ot" degan ma'noni bildiradi. Unda qo'llanilgan nom bola tilidan ifodalangan "da-da-da" ovoza taqlid tovushining yig'indisidan iborat qilib ifodalangan. Dadaistlar "haqiqiy adabiyot ijtimoiylikdan xoli bo'ladi", -degan aqidani olg'a surgan va unga qat'iy amal qilganlar. Ular asosan Birinchi jahon urushi yillarida paydo bo'lgan bo'lib, hamma narsani inkor qilganlar hamda urushga qarshi isyonkorlikni shior qilib olganlar[2]. Ular urushdagi barcha safarbarlik hamda shafqatsizlik ma'nisizlik bo'lib, u o'z navbatida "Hech narsa" ni ifoda etadi, deya fikr bildiradilar. Dadaistlar "mavzularida ilgari surgan g'oyalarini hech narsa, hech narsa hech narsadir, bas, qo'lga kiritilgan natija ham hech narsa, hech narsa, hech narsadir", deya ta'riflaydilar[3]. Dadaistlar nafaqat urushning mantiqsiz ekanligini, qolaversa, adabiyot va san'atning estetik qarashlarini ham inkor qilish yo'lidan boradilar.

Simvolizm oqimi ham avangardizm oqimi guruhiga kiruvchi oqimlardan biri bo'lib, u ham ijodkordan yoxud rassomdan o'z qarashlarini, estetik qarashlarini simvollar, ramziy obrazlar orqali ifoda etishni ko'proq ma'qul, deb hisoblovchi oqim hisoblanadi. Simvolizm XIX asrning 70-80 yillarida Fransiya shakllangan oqim bo'lib, u XX asrning boshlarida o'zining gullagan davrini boshidan kechirdi. U ko'proq Fransiya, Belgiya va Rossiya kabi davlatlarning adabiyot va san'atida keng tarqaldi. Uning yorqin namoyandalari qatoriga fransiyalik Sharl Bodler, Pol Varlen, Artyur Rembo Lotreamon, belgiyalik Moris Meterlink, Eitl Verxarn, rossiyalik Valeriy Bryusov, Aleksandr Blok, Andrey Belyi, Konstantin Boltman kabi mashhur ijodkorlarni kiritish mumkin. Ular orasida Valeriy Bryusov, Aleksandr Blok kabilar o'zbek kitobxonlari orasida ham ancha mashhur ijodkorlar sifatida nom qozongan adiblardir.

Futurizm oqimi avangardizm oqimiga kiruvchi o'ziga xos yo'nalish bo'lib, ular badiiy asarning mazmunidan ko'ra shakliga katta e'tibor qaratishni o'z oldiga maqsad qilib qo'ygan ijodkorlar edi. Buning uchun ular yangi so'z shakllari, oddiy xalq tili leksikasiga doir so'zlar, shuningdek, hujjatlar tili, shior va afishalar tili kabilarni kashf qildilar. Oqimning asoschisi italyan shoiri Filippo Marinetti hisoblanadi. Shuningdek, italyan Balla, Bochchoni, Karra, rus adiblaridan Vladimir Mayakovskiy, Velemir Xlebnikov, Boris Pasternak kabilar ham futurizm oqimi namunalari yaratganlar.

Modernizm oqimlari orasida shunday oqimlar ham mavjudkim, ular to'g'ridan to'g'ri badiiy asarlarning shaklidan tashqari janri masalalariga ham o'z ta'siri ko'rsatadi. Ana shunday qarashlardan biri "ong oqimi" yo'nalishidir. "Ong oqimi" g'oyasi o'ta murakkab oqim bo'lib, adabiyotshunos M.Xolbekov u

haqdagi maqolasini "Ong oqimi" bayon shaklimi yoki janr?"[3], deya nomlaydi.

"Ong oqimi" ilk bor XVIII asar ingliz adibi Lores Sternd tomonidan iste'molga kiritilgan. Adibning "Tristem Shendi hayoti va qarashlari" deb nomlangan romani ilk bor "Ong oqimi" nazariyasi asosida dunyo yuzini ko'rdi.

Shu o'rinda "Ong oqimi" ning o'ziga xos xususiyatlari haqida to'xtab o'tish o'rinlidir. "Ong oqimi" asosan muallif tomonidan so'zlab berish orqali asarning butun qurilishini o'zida qamrab olgan uslub hisoblanadi. U go'yo asar muallifining "ichki monologi" ni eslatadi. Lekin bu bilan "ong oqimi" to'g'ridan to'g'ri "ichki monolog" bo'lmasdan, uning o'ziga xos jihatlari mavjud. Xususan, "ong oqimi"da "Inson ichki dunyosini tahlil qilish, eng muhimi to'g'ridan to'g'ri aks ettirish orqali uni ochib berish, undagi qatlamlarni namoyon qilish, ruhiy holatni, kechinmalarni ifodalash, fikr-mulohaza, mushohada yuritish jarayonlarini bevosita tasvirlash "ong oqimi" ...ning asosiy tasviriy vositasiga, badiiy uslubiga aylandi[2]."

Tahlil va natijalar. Bir qarashda "ong oqimi" uslubi hikoyachining o'zi tanlagan lavhalarni pala-partish ifodalash uslubiga, muallifning kitobxonga so'zlab berish san'atiga o'xshab ketadi. Muallif bevosita asar voqealari orasidagi qahramonlardan biriga aylanish o'rniga bevosita kuzatuvchi maqomiga ega bo'lgan tashqi hikoyachini eslatadi. Shu boisdan ham ayrim adabiyotshunoslar Sterndning yuqorida nomi zikr etilgan "Tristem Shendi hayoti va qarashlari" romanini "majmua-roman", deb ataganlar. Albatta, "ong oqimi" o'zining birmuncha xususiyatlari bilan zamonasining ijodkorlarini o'ziga mahliyo etdi. Hatto ushbu tasvirlash uslubini ba'zilar adabiy janr sifatida ko'rishni ham taklif qildilar[4].

Lekin ko'pchilik tadqiqotchilar tomonidan mazkur oqim alohida janr emas, balki barcha janrlarda qo'llanishi mumkin bo'lgan tasvirlash uslubi sifatida qarash ma'qul ko'rildi[3].

Keyinchalik dunyo adabiyotida Sterndan so'ng J.Joys, Vulf, U. Folkner kabilar ijodida mazkur oqim o'zining gullab yashnagan davrini o'z boshidan kechirdi. Shuningdek, rus adiblaridan Stendal, Balzak, Flober, Tolstoy, Dostoevskiy kabilar ham "ong oqimi"da ijod qilishdi. Lekin ular o'z asarlari bilan bu sohani mashhur qila oladigan darajaga olib chiqa olmadilar.

"Ong oqimi" haqida to'xtalish jarayonida olimlar qiziqarli faktlarni aytib o'tadilar. Xususan, Jeyms Joys o'zining "Uliss" nomli romanini "ong oqimi" yo'nalishida yaratgan. Asar katta hajmda bo'lib, asar qahramonlari o'z ongi oqimiga o'zligini topshiradilar. O'zlarining o'tmishi, buguni, ertasi, hayoti, odamlar hamda hamma narsa haqidagi qarashlarini, o'y fikrlarini birin ketin tasvirlayveradilar. Ushbu o'rinda ketma ketlik, izchillik yo'qoladi. Asar voqealarida xronolik tartib yo'q. Qahramonlardan birining xayoliy tasviri 45 sahifani tashkil etadi. Unda to'xtam, nuqta, vergul mavjud emas. Ushbu romanning mazmun mohiyati qahramonlar ruhiy kechinmalari, o'y va xayollari quruq tasviridan iborat.

Modernizm oqim va yo'nalishlari haqida gap ketganda Elitar (xos) san'at, San'at san'at uchun, Ekspressionizm kabi qarashlarni ham chetlab o'tib bo'lmaydi.

Chunonchi, Elitar (xos) san'at vakillari qarashlariga ko'ra modern adabiyoti hamma uchun mo'ljallangan bo'lmay, uni tushunadigan kam sonli kitobxonlar ommasiga mo'ljallangan bo'lsagina etarli.

"San'at san'at uchun" yo'nalishi vakillari esa o'zgacha qarashlarni ifoda qildilar. XX asrda Fransiya paydo bo'lgan ushbu oqim vakillari asosiy e'tiborni asarning mazmuniga emas, shakliga qaratishni targ'ib qildilar. Ular o'z o'rnida realizmni inkor qildilar hamda ular sof san'at g'oyasini ilohiylashtirdilar. Go'zallikni realikdan tashqaridan qidirishni targ'ib qildilar.

Oldin nemis adabiyotida paydo bo'lib, so'ngra boshqa adabiyotlarga tarqalgan Ekspressionizm yo'nalishi vakillari esa asar talqinida voqelik emas, balki ijodkor meni ustivor bo'lishligini ta'kidlab o'tdilar. Ijodkorning shaxsiy qarashlari asar voqeliklari tasviridan ustun bo'lishligini olg'a surdilar.

Xulosa va takliflar. Xulosa qilib aytganda, modernizmining bu kabi yana ko'plab oqimlari hamda qarashlari mavjud bo'lib, ular mustaqil ravishda uzoq yashamadi. Ular o'z g'oyadoshlari ko'zlagan maqsadlariga asosan yoxud qisman erishdi. Lekin bu bilan ular butunlay yo'q bo'lib ham ketmadi

Ular o'zlarining o'rnini yagona modernizm metodiga bo'shatib jarayonidagi etakchi metodlardan biriga aylandi va adabiyot berdi yoxud singirdi. Modernizm esa bugungi kun adabiy maydonida o'z o'rnini topdi.

ADABIYOTLAR

1. Alibekova G. Grani xudojestvennosti. Baku.Yazuvchi. 1981.
2. Jo'raev T. Ong oqimi. Modern."Jahon adabiyoti" jurnali,2009 yil.
3. Xolbekov M. XX asr modern adabiyoti manzaralari.Toshkent, "Mumtoz so'z" 2014 yil.
4. Ulug'bek Hamdam. Jahon adabiyoti: modernizm va postmodernizm. O'quv qo'llanma.Toshkent, "Akademnashr",2020 yil.